

Тетяна Довгодько

e-mail: tetiana.dovhodko@npp.nau.edu.ua

Василь Драпогуз

e-mail: drapohuz@gmail.com

Олена Корчук

e-mail: olena.korchuk@npp.nau.edu.ua

КЛЮЧОВІ ТЕРМІНИ СУЧАСНОЇ ГУМАНІТАРИСТИКИ

Розглядаються основні засади сучасної гуманітаристики, її термінологія, наративи, статус гуманітарних наук, значення «людського чинника» в гуманітарному знанні, яке отримується і фіксується за допомогою суто людських засобів: мислення, слова, спілкування, переживання, уяви, художнього образу. Висвітлюються постколоніальні дослідження в сучасній українській гуманітаристиці.

Ключові слова: гуманітаристика, термінологія, людина, «світ людини», гуманізм, гуманітарність, постколоніалізм.

The basic principles of modern humanitarianism, its terminology, narratives, the status of humanitarian sciences, the importance of the «human factor» in humanitarian knowledge, which is obtained and fixed with the help of purely human means: thinking, words, communication, experience, imagination, artistic image, are considered. Post-colonial studies in modern Ukrainian humanitarianism are highlighted.

Keywords: humanities, terminology, human, «the world of human», humanism, humanitarianism, postcolonialism.

Постановка проблеми. Процеси, що відбуваються в сучасному динамічно мінливому світі, нові політичні підходи до розв'язання виникаючих питань на компромісних засадах, розширення культурного й економічного співробітництва між державами на міжнародному рівні – усе це впливає на розвиток і трансформацію освітянської сфери. Тенденції інтернаціоналізації, зростання ролі міжнародного співробітництва в сучасній вищій освіті, поглиблення академічної мобільності у світі сприяють розвиненню міжнародної діяльності українських вищих закладів освіти, одним із напрямків якої є підготовка іноземних студентів, яка має тривалу історію. Можна говорити про певну традицію, оскільки ще за часів Радянського Союзу більше 50 % іноземних студентів, які здобули вищу освіту в СРСР, навчалися в Україні. Наша держава має великий досвід та

реальний потенціал, які дають їй змогу посісти гідне місце в світовому освітянському просторі.

Вище зазначене зумовлює зміни в терміносистемах. По-перше, створюються нові або семантично оновлюються старі слова чи словосполучення. По-друге, переосмислюється або відмирає усталена політична термінологія, перегруповуються масиви суспільної лексики, у тому числі у сфері освіти й виховання студентської молоді.

Мета. Ці та інші процеси зумовлюють необхідність усебічно вивчати, аналізувати та виокремлювати нову термінологію, що вживається в предметному полі сучасної гуманітаристики.

Виклад основного матеріалу. З поглибленням пізнання явищ природи і соціальних процесів з'являються такі нові терміни, як «наукова картина світу» і її різновиди – гуманітарна, фізична, хімічна, математична, лінгвістична, художня, педагогічна картини світу тощо. Оновлюються і наповнюються новим змістом усталені терміни «гуманізм», «гуманність», «цінності», «екологічна «загроза», «ідеологія», «гендер», «демократія», «істина», «національна пам'ять», «фемінізм», «толерантність» тощо.

У виховних практиках усе частіше вживається термін «гуманітаристика» з огляду на підвищення ролі і значення сучасного гуманітарного знання, сутність якого полягає в тому, що його основою виступає людина і як суб'єкт, і як об'єкт, і як самоціль. Це системне, цілісне й водночас розмаїте знання про людину та її творчу активність. Виконуючи гносеологічну функцію, воно «охоплює» соціальну реальність в її багатоманітних проявах. Гуманітарне знання виступає своєрідним посередником між культурними досягненнями минулого, теперішнього і спробами соціального проектування майбутнього, взаємно узгоджуючи їх на рівні рефлексивного відношення до можливості конструктивного діалогу в часі. По суті, саме гуманітарій має виступати «перекладачем» смислів для

носіїв протилежних поглядів на світ: віруючих різних конфесій, віруючих і атеїстів, представників різних етнічних груп тощо. Всі вони співіснують в його світосприйнятті як інша щодо нього, але не конкуруюча реальність. Окрему точку зору і лінію поведінки індивіда гуманітарне знання здатне трансформувати в широке світосприйняття і творче буття в культурі людства [Zelinskyi, Drapohuz : 33–34].

Гуманітарне знання лежить в основі комплексу гуманітарних наук, до яких відносять філологію, літературу, філософію, музикознавство, релігію, виконавські види мистецтва в самому загальному їх значенні. До гуманітарних наук деякі дослідники включають також суміжні дисципліни: археологію, краєзнавство, культурологію й історію, хоч вони частіше розглядаються як соціальні науки.

Насправді, сфера гуманітарного знання значно ширша і включає в себе, з одного боку, соціологію, антропологію, політологію, а з іншого – галузь юридичного та медичного знання.

Гуманітаристика, як свого роду нова дисципліна, стикається з наростаючою кількістю проблем, що хвилюють сучасний соціум. Вона досліджує ідейно-ціннісний аспект культури, що формується в процесі сучасних подій в житті людства, які відповідно впливають на розвиток культури. Іншими словами, це дисципліна, яка досліджує гуманітарні аспекти поступу людства в історичному контексті, з акцентуванням на ідеях та цінностях існуючих інститутів соціуму. Гуманітаристика, як сукупність гуманітарних дисциплін, має на меті вивчення різних аспектів існування людини. Вони мають різні сфери її дослідження. Утім, їх об'єднує центральна тема – людина.

Гуманітаристика уможливорює пошук відповіді на питання: хто ми?, звідки ми взялися?, який сенс нашого існування? Це свого роду підхід до освоєння оточуючого світу. Гуманітаристика формується на підставах

діалогічності, системності та можливості інтерпретації будь-яких явищ та процесів «вглиб». Діалогічність виступає при цьому як неодмінна умова для розгортання суб'єкт-об'єктної взаємодії в просторово-часовому континуумі. Системний підхід відкриває можливості для розгляду будь-чого в рамках даного континууму як невід'ємної частини певної системи. У результаті гуманітаристика, будучи суб'єктно-орієнтованою, не тільки об'єднує знання кожної своєї складової, але й безперервно поглиблює його в процесі свого функціонування. Зокрема, матеріалом і продуктом гуманітаристики стають різного роду тексти: текст культури, текст вербальний, текст як реальність, що розвивається. Іншими словами, ідеться про створення й інтерпретацію текстів та інших виявів людського життя. Гуманітарні тексти мають виражену знаково-символічну природу, їх тлумачення варіюється залежно від змістовної специфіки.

Гуманітаристика поступово стає цифровою. Цифрова гуманітаристика (Digital humanities) за останнє десятиліття завоювала своє місце в гуманітарних міждисциплінарних комп'ютерних дослідженнях [Volodin : 7]. Цифрова епоха в гуманітарні науки прийшла після мікрокомп'ютерної революції, з розвитком обчислювальних потужностей і персоналізацією комп'ютерних систем, що дозволило не тільки створювати складні віртуальні реконструкції, а й презентувати їх в електронному середовищі за допомогою засобів Інтернету. «Цифровий перехід» у гуманітарних науках вже відбувся. Фактично будь-яке гуманітарне дослідження сьогодні ґрунтується на спонтанній чи систематичній, вибірковій чи суцільній оцифровці документів і об'єктів історико-культурної спадщини. Оцифровка стала однією з важливих практик в діяльності вченого-гуманітарія. Головне питання подальшого розвитку цифрової гуманітаристики – це можливість аналітичного використання цифрового потенціалу гуманітарних даних [Zelinskyi, Drapohuz : 35]. Гуманітаристика в буквальному сенсі просякнута

нарративами. Вони пояснюють, що нас об'єднує і роз'єднує, які ми сповідуємо цінності і до чого ми прагнемо. Наратив (словотвір) несе в собі ідеологію, оскільки він є поглядом на світ з цілком конкретної позиції.

Гуманітаристика постає практично новим методом осягнення сутності досліджуваних тих чи інших явищ реального світу, а в процесі свого дослідження може потужно впливати на свій об'єкт. Досліджуючи суспільні процеси, вона ставить низку питань, наприклад щодо розвитку суспільства, впливаючи таким чином на його трансформацію. Серед них чільне місце посідають гуманітарні проблеми сучасності, такі як діалог культур, мультикультуралізм, надмірне зростання населення планети, проблема толерантності, потерпання від голоду.

Якщо взяти сучасну західну гуманітаристику, то, на думку відомої польської дослідниці Еви Доманської, її авангард від кінця 90-х років більше цікавиться тваринами, рослинами та тим, що не-людське, ніж людиною як такою [Domanska : 16]. Далі вона констатує: це пов'язано з тим, що в сучасному світі почастишали стихійні лиха, чергові масові вбивства людей, тероризм та міграційні рухи, а тому розуміння людяності радикальним чином змінюється. Усе частіше критиці піддається феномен нарцисизму і його привілейована позиція в світі, і все частіше говориться не стільки про соціокультурну спільноту, скільки про колективи людей та не-людей, про відносини між ними та проблеми видової ідентичності. Розширюються масштаби глобального світу, а натомість дедалі більше зацікавлень викликає планетарна ідентифікація. Особливо значну увагу привертають розважання суб'єктів, які або були позбавлені людськості (в'язні концтаборів, особи без громадянства, люди, які перебувають у крайній нужді або завдяки технологічному прогресу вийшли за межі цієї людськості (інваліди, які завдяки протезам і трансплантатам мають особливі потреби), або також не-цілком-люди (тіла померлих, а в популярній культурі – зомбі та

вампіри). Не-людина стала парадигматичною проблемою сучасності і символом майбутнього, а радикальні напрямки сигналізують про виокремлення неантропоцентричної гуманітаристики [Domanska : 17].

Означені проблеми та пов'язані з ними дилеми призвели до того, що протягом останнього десятиріччя гуманітаристика зазнала істотних змін, які пов'язані з критикою гуманізму та виокремленням так званої постгуманітаристики, зміцненням зв'язків гуманітаристики з точними науками, передовсім з біологією. Гуманітаристика має проблеми з поясненням позиції інших авторів, які висловлюють конструктивну критику та вказують на можливі запобігання небажаних подій та явищ, що відбуваються в світі, які все частіше ставлять інтелектуалів у ситуацію дослідницької безпорадності саме у випадку відсутності теорії, яка б уможливила ці явища сконцептуалізувати. Наука, продовжує далі Е. Доманська, «починає шукати нові цілі та норми, а також певного обґрунтованого знання, яке давало би почуття безпеки у світі, а в її тлі стоять "світоісторичні" проблеми: одвічні дилеми добра і зла, істини, цінності та чеснот» [Domanska : 17].

У західній гуманітаристиці відбуваються гострі дискусії щодо її предмету і методів. Так, французький соціолог Бруно Латур, який став іконою сучасних гуманітарних і соціальних досліджень, аналізуючи антропоцентричну гуманітаристику, закликає до включення не-людських суб'єктів до сфери розважань, раніше зосереджених на людині. Для нього все наше оточення (мікросередовище, речі, інституції тощо) формується в процесі взаємодії між людьми та не-людьми. Варто підкреслити, що завдяки його працям в істотний спосіб було змінено розуміння дієздатності не-людських чинників. Він ставить питання: чому не подумати про минуле як про історію творення відносин між людьми та не-людьми? Чому історія не могла би бути історією асоціацій, а може асоціатів? Бо історія – це не лише

люди, це також тварини, рослини та речі [Domanska : 18]. Типові для нової західної гуманітаристики проблеми подібних наративів і надалі залишаються темами міркувань у ході дискусій. Достатньо прочитати статті, що з'являються протягом кількох останніх років у провідному американському часописі «American Review», щоб побачити, що домінуючі в «History and Theory» теми підтримуються і доповнюються. На сторінках вищезначеного часопису в рубриках «Розмови» чи «Форум» точаться дискусії на теми переосмислення поняття *гендер*, проблем репрезентації Голокосту у візуальних ЗМІ, нових підходів до дослідження матеріальної історії та способів писання історичних біографій, ролі історії середовища в контексті екологічної кризи, розуміння модерності в історичній рефлексії.

Зазначена польська дослідниця Ева Доманська, працюючи професором на кафедрі антропології Стенфордського університету (Каліфорнія, США), зосереджує увагу на проблемах антропологізації історії, наративізму і американської нової гуманітаристики, в якій вона розглядає такі нові напрямки в теорії гуманітаристики, як новий емпіризм та новий матеріалізм. Поєднавши ці дві теми в книзі «Неконвенційні історії. Рефлексія про минуле в новій гуманітаристиці», Е. Доманська аналізує авангардний напрямок у межах американської нової гуманітаристики, в якій зосереджена ціла низка дисциплін, зокрема міждисциплінарні культурні дослідження, різні етнічні дослідження, дослідження над сексуальними меншинами, а також дослідження речей. Як наголошує науковий редактор книги Е. Доманської «Історія та сучасна гуманітаристика» В. Склокін, нова гуманітаристика є критичним дискурсом, спрямованим як проти традиційної гуманітаристики з її тео-, Телео-, антропо-, європо-, фало- і логоцентризмом, так і проти наявної політичної і соціальної реальності з її різноманітними формами несправедливості [Sklokin : 244].

Відповідно до нової гуманітаристики надзвичайно важливими є дискусії про суб'єктність та ідентичність представників цих меншин, а також проблема пошуку певної історичної легітимації для цих рухів, а отже, і проблема переписування історії. Ключову роль тут відіграють ті напрямки нової гуманітаристики, які Е. Доманська називає неконвенційними історіями. Неконвенційні історії цікавлять польську дослідницю насамперед як приклад сучасної проти-історії (counter-history), тобто дискурсу, що критикує домінуючу історію, адже остання легітимує нерівність та поневолення Іншого. Цей дискурс надає голос тим, хто раніше був виключений з наративу офіційної історії (ідеологія фемінізму, постколоніалізм, рухи меншин) [Sklokin : 244]. Далі В. Склокін говорить, що для здійснення інтелектуальної деколонізації Е. Доманська закликає не відмовлятися від використання західних теорій або перестати стежити за інтелектуальними дискусіями, що точаться в західному інтелектуальному світі, більше того – акцентує на важливості долучатися до них.

Якщо говорити про стан української гуманітаристики, що переживає інтенсивну трансформацію, зазначає В. Склокін, то книга Е. Доманської може дати відповіді на цілий ряд питань. А ще не поставлені питання варто було б у цьому контексті поставити, аби українські науковці запозичували категорії, теорії та підходи, розроблені на Заході та застосовували їх без урахування історичного контексту, в якому ці теорії були створені, а також їхньої пізнішої критики [Sklokin : 238, 250].

Попри різноспрямованість тих процесів, з яких українська гуманітаристика складалася, її загальний характер визначало прагнення відійти від радянської моделі. Для багатьох учасників тих процесів (передовсім для молодших дослідників) певним ідеалом, з огляду на який визначався напрямок її реформування, була західна гуманітаристика. Це

означає, що ця трансформація є спробою інтеграції української гуманітаристики до західної.

У сьогоденній гуманітаристиці України представлені такі методологічні тренди і раціоналістичні складники:

1) аналітична філософія. Одним із її аспектів є аналітична методологія, що охоплює парадигми філософування в сучасній вітчизняній філософії (дослідження філософії історії і раціоналістичних традицій, філософія гуманітарного пізнання, філософія мови і проблем формування термінології, співвідношення гуманітарних і природничих наук);

2) феноменологія і герменевтика, історія їх творчого осмислення в українській філософській думці. Використання методів цих вчень у філософських та гуманітарних дослідженнях та в системі університетської освіти;

3) структуралізм і постструктуралізм в літературознавстві та їх рецепція в Україні;

4) історико-філософське пізнання із застосуванням культурологічного та інших підходів;

5) філософія в періодичних виданнях України;

6) постколоніальні дослідження в сучасній українській гуманітаристиці: окреслення загального інтелектуального і історико-культурного фону анти- і постколоніалізму в Україні. Зазначимо, що постколоніалізм рефлексує над ситуацією, що пов'язана з колишнім колоніальним статусом. Ідеться про те, яким чином, на думку західних дослідників, колоніальне минуле України впливає на поточну ситуацію.

Постколоніалізм як напрям сучасної гуманітаристики починався з літературознавства. Теми, пов'язані з переоцінкою національного канону, введення раніше заборонених тем, питання ментальної і мовної ідентичності, вивчення білих плям історії літератури – усе це характерні маркери

постколоніального дискурсу. Питання мови, ролі письменника в суспільстві особливо актуалізуються в період національного громадянського підйому, що, в свою чергу, стимулює літераторів працювати з суспільно значимими темами.

Статті українських гуманітаріїв на означені теми регулярно друкувалися в часописах «Слово і час» («СіЧ»), в ініційованому в 1997 році Гарвардським дослідницьким інститутом україністики журналі «Критика», у журналі зарубіжної літератури «Всесвіт» та журналі «Сучасність», який у 1992 році перебазувався із США до Києва. Цікавими в усіх відношеннях є журнали і альманахи «Визвольний шлях», «Молода нація», «ЛітАкцент» (засновник «Києво-Могилянська академія»).

У часи незалежності були започатковані такі методичні видання, як «Українська мова і література в школі», «Зарубіжна література в школі» та інші. Окремо слід сказати про феномен університетських наукових збірників. У них час від часу з'являлися, крім фахових публікацій, і статті на антиколоніальну і постколоніальну тематику. Насамперед це «Наукові записки НаУКМА», Вісник Львівського університету імені Івана Франка, Збірник наукових праць Дрогобицького педагогічного університету. Останній відрізняється особливим тенденційним антиколоніальним підходом, інколи забарвленим ідеями радикального націоналізму.

Крім журнальних публікацій у наукових збірниках на розвиток постколоніального дискурсу в Україні вплинув вихід деяких монографій. Насамперед це публікації досліджень діаспорних учених. Зокрема, книги Григорія Грабовича (англійською мовою) та Марка Павлишина. Широкого резонансу набули монографії Соломії Павличко, Микули Рябчука, Тамари Гундорової, Оксани Забужко та інших.

З двадцятих років українське літературознавство поступово перейшло від антиколоніалізму до постколоніалізму і формування громадянського суспільства [Kebuladze : 172–187].

Висновки. Достовірність результатів досліджень у соціогуманітарній науці тісно пов'язана з точністю терміновживання. Гуманітаристика використовує терміни, що позначені багатовимірністю, багатозначністю і різноаспектністю, які властиві для об'єктів наукових досліджень цього типу. Її особливість полягає в тому, що в ній важлива не тільки точність, наприклад, історичної події, а й ясність того, що висвітлюється.

У поле зору гуманітаристики потрапляє широкий спектр соціальних феноменів екзистенції людини, які окреслюються поняттям *світ людини*, куди входить все суще, все актуальне і те, що потенційно може бути пережите, і особистісно значуще. Це індивідуальні цінності, прагнення, мотиви, усвідомлена воля до якоїсь дії, мета діяння. Це – емоції, пам'ять (колективна й особистісна), душевні переживання, емпатії та схильності, що конструюють світ «суб'єктивної спонтанності», який відображає внутрішнє багатство індивіда.

Гуманітаристика сьогодні реалізується через призму поліфонії знань XXI століття, якій притаманна тенденція переходу в сферу гуманітарних технологій і нових тлумачень людського потенціалу, а, значить, самих основ гуманізму й гуманітарності. З цього випливають і нові процеси в системі гуманітарних наук, які змінюють свою основну тематику, дослідницькі підходи та критерії оцінювання всього, що досліджується і висвітлюється.

References

- Domanska E. Istorija ta suchasna gumanitaristika: doslidzhennya z teorii znannya pro minule / per. z polsk. ta angl. K. : Nika-Tsentr. 2012. 264 s.
- Kebuladze i dr. Politiki znaniya i nauchnyye soobshchestva / pod red. V. Kebuladze. Vilnyus : EGU. 2015. S. 172–188.
- Sklokin V. Dekolonizatsiia skhidnoievropeiskoi humanitarystyky: mirkuvannia pro doslidzhennia Evy Domanskoi. *Domanska E. Istoriiia ta suchasna humanitarystyka:*

doslidzhennia z teorii znannia pro mynule / per. z polsk. ta anh. K. : Nika-Tsentr, 2012. S. 238–252.

Volodin A. Yu. Digital humanitas (tsifrovyye gumanitarnyye nauki): v poiskakh samoopredeleniya. *Vestnik Permskogo un-ta. Istoriya*. 2014. Vyp. 3. S. 5–9.

Zelinskyi M., Drapohuz V. Humanitarna kartyna svitu v dukhovnomu butti liudyny. *Visnyk Kyiivskoho nats. torhovelno-ekonomichnoho un-tu*. 2017. № 2. S. 31–41.

Наталія Нагорна

e-mail: anvame1@gmail.com

АВТЕНТИЧНА АВТОБІОГРАФІЯ ПИСЬМЕННИКА XIX – ПОЧ. XX СТ. ЯК ДОКУМЕНТ І ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖАНР

Стаття присвячена проблемі специфіки та пошуку автентичних автобіографій письменників. Доведено, що автентичні автобіографії (оригінальні (істинні, первинні) рукописні або опубліковані тексти) письменників ХІ – поч. ХХ ст. належать до корпусу еґо-документів автора і водночас становлять історичну, суспільну, культурну цінність, а їх дослідження є справою виняткової значущості. Текстуальний аналіз подібних текстів потребує підходу не тільки сумарного, коли розглядається специфіка автобіографічного письма в цілому як певного типу креативної діяльності людини, а й суто індивідуального, який означає автономізацію кожного з автобіографічних жанрів і виступає як новий вектор літературознавчого аналізу.

Ключові слова: автентична автобіографія письменника, еґо-документ, особистісна свідомість автобіографа, автобіографічний наратив.

The article is devoted to the problem of specificity and the search for authentic autobiographies of writers. It has been proven that authentic autobiographies (original (true, primary) handwritten or published texts) of writers of the 11 – beginning of 20th cent. belong to the corpus of the author's ego-documents and at the same time constitute a historical, social, cultural value, and their research is a matter of exceptional significance. The textual analysis of such texts requires not only a comprehensive approach, when the specifics of autobiographical writing as a whole are considered as a certain type of creative human activity, but also a purely individual one, which means the autonomy of each complex of autobiographical genres and acts as a new vector of literary analysis.

Keywords: authentic autobiography of the writer, ego-document, personal consciousness of the autobiographer, autobiographical narrative.

Постановка проблеми. Естетична та структурна співвідносність представлених у мові та літературі автобіографічних жанрових моделей: автобіографій, мемуарів, сповідей, щоденників, листів, прозових автобіографічних літературних артефактів – очевидна і тримається на загальній онтологічній основі – вираження самосвідомості автора як